

NYUGATI SZEMMEL

Karl Schlögel: Európa-szigetcsoport. Városképek Berlin és Moszkva között

Karl Schlögel német történész esszéfüzére tizennyolc közép- és kelet-európai várost mutat be, a kötet címe azonban nem véletlenül *Európa-szigetcsoport*, a szerző rokonszenves vezérgondolata ugyanis az, hogy Vilna, Riga, Tallinn, Brünn, Wrocław, Łódź, Vityebszk, Jászvásár, Nagyvárad, Bukarest és a többi, a kötetben bemutatott város története az európai történelem, kultúrája pedig az európai kultúra metonímiája, vagyis részként az egész sajátosságait mutatja. E városokat olyan szigeteknek tekinthetjük, mondja Schlögel, amelyek sűrítetten hordozzák Európa kulturális és történelmi jellegzetességeit.

Mi, akik itt élünk, okkal és joggal érezzük városainkat provinciálisnak, nyugati utakról hazatérőben regisztrálva civilizációs lemaradásunkat. Most mégis azzal a jóérzéssel olvashatjuk ezt a munkát, hogy régióink kultúrtörténeti értékei, különösen építészeti emlékei éppen hogy nem provinciálisak, hanem egy olyan kort idéznek, amelyben Európához tartozásuk természetesnek számított. A történész azt sugallja, hogy a hidegháborús megosztottság előtti középső és keleti Európa kultúrtörténeti értelemben par excellence európai volt.

Ha közös nevezőt keresnénk, amely a kötet írásait összekapcsolja, a könyvben sokféle módon megvilágított *közteesség, közöttiség* lehetne az, ami egyébként a könyv alcímében is szerepel: *Városképek Berlin és Moszkva között*. Nem véletlen a két határpontot képviselő város kiválasztása sem: Schlögel a hidegháború alatt a berlini fallal materiálisan is a nyugat-keleti határt jelölő Berlin, illetve a hidegháborús Kelet-Európa centruma, Moszkva, valamint az egykor a szovjet érdekszférához tartozó városok *között* pásztázza a kontinens középső és keleti területét, amelyen a történelem során három nagy birodalom, az orosz, az osztrák (porosz / német), és az oszmán osztozott.

Schlögelt történészként a kultúra és a civilizáció története foglalkoztatja. A városokat Lewis Mumford és Nyikolaj Anciferov nyomán „civilizációs kristályosodási pontoknak” tekinti, és azt vizsgálja, miként járult hozzá a városi civilizáció a maga gazdasági-társadalmi feltételrendszerével a (magas)kultúra keletkezéséhez. Arra kíváncsi, mi alakítja egy-egy város arculatát, hogyan bontakoznak ki a modernizáció folyamatai, kik azok a személyiségek, illetve melyek azok az alkotások, akik és amelyek egy-egy város kulturális profilját meghatározzák.

Schlögel módszertana néhány következetesen alkalmazott alapelvre épül: a döntően az 1988 és 2008 közötti két évtized alatt született írások alapos terepmunka nyomán álltak össze általában úgy, hogy egy-egy városba több alkalommal

Fordította Karádi Éva
Kossuth Kiadó
Budapest 2018
416 oldal, 3990 Ft

is visszatért a szerző, így alkalma nyílt arra, hogy felmérje a változásokat a rendszerváltozás előtti és utáni viszonyokat összevetve. Innen nézve az esszéket úgy is felfoghatjuk, mint afféle „ilyen volt–ilyen lett” pillanatképeket, amelyek Odessza, Jalta, Csernovic, Lemberg, Kalinyingrád és sok más város régebbi és mai arcát villantják fel. Hírt ad a szerző örömteli törekvésekről, egy-egy város történelmi városképének, épített örökségének helyreállításáról, műemlékek eredeti funkciójának visszaállításáról, de arról is, ami a rendszerváltozás után, a megváltozott szükségleteknek megfelelően – a fokozott individualizáció, a tömegközlekedés, az autóforgalom, a bonyolult várossszervezési, tervezési folyamatok igényei nyomán – új vonásokkal ruházza fel a térség városait, s bennük a nyilvánosság tereit.

A könyvben jellemzően nem fővárosokról van szó elsősorban: feltűnő, hogy nincsen önálló esszé például a turisták kedvelt úti céljáról, Prágáról, mint ahogyan nincsen Budapestről vagy Varsóról sem (miközben egy-egy összefüggésben azért szóba kerül mindegyik). Hosszan ír viszont a német történész egy alighanem sokunk számára ismeretlen településről, a litvániai Marjampoléről (erről az Európa „valódi”, földrajzi közepén fekvő fontos közlekedési csomópontról), arról a bazárvárosról, amelyet a normális, hétköznapi kereskedelemre épülő kelet-nyugati kapcsolatok újjáéledésének valamiféle szimbólumaként ír le. Részletesen mutat be olyan különleges státuszú városokat, mint amilyen például az egykori porosz Königsberg, Immanuel Kant és Hannah Arendt városa, amely, mint tudjuk, Kalinyingrád néven szovjet exklávé volt, ugyanezen a néven ma is Oroszországhoz tartozik.

Ezek az írások a regionális várostörténet diszciplínájába illeszkednek, ami már csak azért is izgalmas kontextust kínál Közép- és Kelet-Európa huszadik századi történelmének feltárására, mert a városok olyan szerveződések, amelyekben kultúrák, etnikumok, felekezetek, nyelvek, erkölcsök, szokások fonódtak össze, élnek együtt. Ahogyan a szerző fogalmaz, minden városban egy sajátos „társadalmi Gesamtkunstwerk” jön létre.

Általánosítva az e könyvben leírt folyamatokat, arról van szó, hogy a történetileg kialakult, évszázadok során természetessé vált sokféleségből a huszadik század nagy politikai mozgásai (a háborúk, polgárháborúk, forradalmak) következményeként sok minden elveszett, ami szinte felmérhetetlen veszteséggel járt a régió társadalmaira: a modernizáció éppen a modernizációs törekvések cselekvő alanyainak, a polgárságnak, a zsidóságnak az elpusztítása miatt szakadt meg. A városi társadalom rétegzettségének erőszakos átszabása (betelepítések, deportálások) nyomán meglazult a közösségek szövete, lelassult a civilizáció vívmányainak terjedése, végső soron maga az urbanizáció akadtt el. Emiatt azután a tágan értelmezett kultúra szférájában is felmérhetetlen pusztítás ment végbe.

A természetes heterogenitást felszámoló-megszüntető egyneműsítő törekvések romboló hatása egy-egy város mikrovilágán keresztül tárul fel a kutató számára: azt kénytelen regisztrálni, hogy felismerhetetlenné vált a régió városainak évszázadokon át kialakult arcú-lata, s ebben a tekintetben egyetlen hatalmas pusztító folyamatnak mutatkozik az 1914 és 1945 közötti háborús, forradalmi, polgárháborús időszak, illetve a náci uralom és a sztálinista korszak. Ezt példázza egyebek közt egy tanulságos összevetés is: a német és az orosz főváros nagyjából egy évszázadnyi történelmének vizsgálata (kitekintéssel a kétezres évek elejére is) a *Berlin és Moszkva: két város sorsa a huszadik században* című esszében. Miközben ugyanis a nagyvárosok születésének folyamatába megkésve kapcsolódtak be (mindegyik „latecomer”-nek nevezhető), sok párhuzamot fedezhetünk fel a végnapjait élő cári birodalom és a vilmosi korszak kultúrája között (ilyen a modern orosz, illetve a modern német kultúra megszületésének és hallatlan gazdagodásának időszaka, de hasonlóságok akadnak a legendás húszas évek kulturális fejlődésében is). Szerteágazó, személyes ismeretségeken és rokonszenveken alapuló művészi kapcsolatok is szövődtek a két város között.

A jelent a történész az egész egykori keleti blokk tekintetében nyitott kérdésként kezeli: úgy véli, a normalitásról kellene szólnia. Ebben nehéz volna nem egyetérteni vele, csak a

mondatai mögött meghúzódó optimizmust nem tudjuk ma már osztani. Schlögel ugyanis olyan szellemben szól a kortárs folyamatokról, mintha most már nem lenne akadály a annak, hogy végre valóban a normalitás szabja meg a városok működésének és kulturális/civilizációs fejlődésének kereteit. E ponton azonban figyelembe kell vennünk, hogy a szövegek megírása és a könyv megjelenése között eltelt időszakban alapvető változások zajlottak az egész régióban. 2008-ban, amikor a kötet legkorábbi írása született, még alig érződött a térségben itt is, ott is berendezkedő újnacionalista rezsimnek retrográd politikájának a városok arculatát is deformáló, a múltat meghamisító, manipulatív hatása.

Nehéz kiemelni egy vagy több esszét a rendkívül sűrű szövésszerű, elmélyült olvasásra készítő írások közül: egy-egy város történetének mélyrétegeit, drámai fordulatait éppúgy megismerhetjük ezekből, mint az egyes korszakok jellegzetes magaskultúráját, építészét, kiemelkedő alkotóit, kulturális személyiségeit, vallási vezetőit vagy politikusait. Joseph Rothtól Stanisław Lemig, Paul Celantól Rosa Ausländerig, Martin Bubertől Czesław Miłoszig (és lehetne sorolni tovább) számos ismert, az európai kultúra védjegyének számító költő, író, filozófus, tudós pályája indult Közép- és Kelet-Európa e kötet lapjain megidézett városaiból. A szerző gyakorta meg is szólaltja őket, hadd valljanak ők maguk szülővárosukról.

Habár a régió városain végigsöprő huszadik század pusztítása és a nyomában járó mérhetetlen emberi szenvedés elbeszélése akár nehéz és fárasztó olvasmánnyá is tehetné a művet, ez koránt sincs így. Ebben nagyon nagy jelentősége van annak, hogy a lapokon olyan szerző nyilatkozik meg, aki nemcsak ismeri, hanem mélyen és odaadóan szereti is a tárgyát, talán ezért képes a pusztulás ellenére, a romokban is meglátni és az olvasóval is észrevéttetni a szépségét. Noha a tárgy bensőséges szeretete a könyv minden lapján visszaköszön, mégis különösen abban a fejezetben fénylik fel, amely az Európa keleti felén fellelhető szecessziós épületeket veszi sorra a felfedezés örömeivel Budapesttől és Nagyváradtól Szegeden át egészen Moszkváig, Pétervárig, Odesszáig vagy Asztrahánig. (Amelyekhez persze hozzátehetnénk a magunk kiegészítő listáját Szabadka, Kecskemét és Kiskunhalas említésével.) A szecesszió egyértelműen Schlögel szívügye, Európa középső és keleti felére tett utazásainak nagy felfedezése. A szecesszió 1900 körüli megjelenése Európa-szerte a polgárság vitalitásának, vállalkozókedvének, alkotó energiái kiadásának terméke volt: „a szecessziót ornamentikaként értelmezni annyi, mint a civiltársadalom fejlődési formáját látni benne” (245.). Különösen igaz ez a későn jövők „keleti” kapitalizmusára, amely olyan hirtelen nagyra növesztett városokat teremtett, mint Budapest, „az európai Chicago”, vagy Riga, Szentpétervár, esetleg Odessza, olyan óriási gyárakkal, mint a Weiss Manfréd Művek Budapesten vagy a Geyer és Poznański Łódzban, vagy a baltikumi hajógyarak.

Bizonytal nem konvencionális, és mindenképpen vitára készítheti a kutatókat Schlögelnek az az állítása, hogy 1914 előtt nincs értelme a Nyugat és Kelet szembeállításnak, az ugyanis a szerző szerint mindenestül a háború utáni korszak és a hidegháború találmánya. Felteszem, ennek hallatán régióknak számos történésze kapná fel joggal a fejét, jóllehet a kultúrtörténetet, s pláne a szecessziót nézve talán nem is annyira elvetendő a gondolat, hiszen valóban „[m]i köze Budapest, Nagyvárad, Pozsony vagy Prága szecessziójának a Kelethez?” „[E]urópai fővárosok voltak, a stílus és a divat fővárosai” (244.) – írja.

Akárhogyan is, a Karádi Éva kitűnő fordításában olvasható könyvet sokan forgathatják élvezettel és haszonnal: megrogzött Közép- és Kelet-Európa-hívők éppúgy, mint kultúrtörténeti ismeretekre gégekony érdeklődők.